

Irodalmi emlékhelyből zarándokhely?

I.

József Attila utóéletére is érvényesen állapította meg az Ady-örökségről szólva Németh László: „Egy költő műve azzal, hogy itthagyta, nem kész. Nemzete szellemében kell elkészülnie. A nagy nemzeteknek nemcsak azért vannak nagyobb íróik, mert a többől több olvasható ki. Egy nagy nemzetnek több idegsejtje s otiuma van rá, hogy nagyjain eltűnődjön, árnyalataikat kibontsa, vívmányait a nemzeti életbe fölvegye. Jelenkorunk nem kedvez a kultúrának, a költészetnek sem. Hiányzik életünkéből az ünnepi emelkedettség. Az irodalmi panteonizáció azonban napjainkban is folytatódik.

Irodalmunk kultikus szokásrendje genetikusan kötődik a kultuszhoz, végső soron az isten-kultuszhoz: a szakralitáshoz. Sokáig közmegegyezésnek számított: „A nemzet midőn jeleséinek szobrot emel, magának állít emlékoszlopot s midőn elhunyt jeleséit tiszteli, magát teszi tiszteletré méltóvá.“ Az irodalmi kultusz tudatosította, hogy a magyar nép géniuszai őrzik és továbbadják a nemzeti szellem őrlángját. Vörösmarty hitte és hirdette: „lesz még egyszer ünnep a világon“. Szabó Lőrinc célkitűzése: „Legyen a költő hasznos akarát“; legszebb kötetének címe: „Harc az ünneper“.

Bretter György Vörösmarty utolsó verseiről szóló értekezésében a magyar irodalmi kultusz legmélyebb motívációt így fogalmazza meg: „... a nemzet még akkor is, amikor látólag csak dálnokot óhajt érényeinek és hibáinak megénekelésére, amikor tehetségéből koszorúzásra alkalmas szobrokat farag – a nemzet akkor is érzi, hogy nem erkölcsének pozitív leírására van szüksége, hanem létdilemmáinak felfedésére, dühös átokra, elkeseredett haragra, önkorbácsoló rációra; az igazán nagy tehetségekből a nemzet mártírt csinál, mert befogadni ugyan nem tudja, de érzi, hogy szüksége van reá, és ezért ki is izzadja magából.“

II.

Kétségtelen, hogy József Attila világirodalmi jelentőségű életműve nemzedékek önismeretét, valóságátudatát gazdagította, beható ismerete a Teremtésről is többet enged sejtjenünk. A bibliai teremtéstörténet nyitánya, a „Kezdetben volt az Ige...“ inspirációja érződik József Attilának a magyar kultúra hagyomány által megszentelt szavaiban: „Kezdetben volt Pakots, / aztán lón az IGE, / köztünk ő a kapocs, / azért jöttünk ide.“ Pakots József az írók érdekvédelmi szervének, az 1932-ben megalakult Írók Gazdasági Egyesületének (IGE) alapítója és lelke volt, halála után Móricz Zsigmond töltött be hasonló szerepkört...

József Attila és a magyar írók, költők, a magyar kulturális-irodalmi tradíció révén szellemi-lelki örökség részesei vagyunk Lillafüreden. 1933. nyarán, az IGE kongresszusán Móricz, Kosztolányi, Kassák és mások társaságában részt vett József Attila is. Az írótalálkozóra kétszáz író várta. Budapestről külön vonatot indítottak, de a meghívottaknak csak a fele érkezett meg Lillafüredre. Pakots József visszautazott Budapestre és váratlanul meghalt. A tanácskozást Kodolányi berekesztette.

József Attila azonban néhány társával még Lillafüreden maradt és feltehetően ekkor írta meg az Ódát. A költeményt ihlető múzsa személyét sokáig homály fedte. A titkot Rajk Andrásnak sikerült feltárnia és megszólaltatnia a remekművet ihlető dr. Szöllös Henrikné Marton Mártát, aki 1933-ban művész és íróbarátai révén kapott meghívást az írótalálkozóra, és „Dr. Marton Márta író“–ként szerepelt a Palotaszálló vendégeinek névsorában. Vele találkozott a lobbánékony vérmérsékletű, szeretetre, szerelemre vágyó költő.

Tudjuk, Leonardónak Gioconda asszony állítólag modellt is ült... Dante, Petrarca múzsája világhíres lett, de csak az alkotó géniuszok által. Csokonai múzsája élete végéig három könyvet őrzött: a Bibliát, a Csokonai: Lilla, érzékeny dalok című könyvet és Dombi Márton Csokonai életrajzát. Petőfi Szendrey Juliannája, Arany János Ertsey Juliskája, Ady Lédája és Csinszkája, Kosztolányi Ilnója, Juhász Gyula Annája, József Attila életében Vágó Márta, Szántó Judit, Kozmuczsa Flóra múzsa-szerepe is azt bizonyítja: fontos a múzsa, de mindennél fontosabb az alkotó tehetsége.

A szépséges, „magas, karcú, éjfékete“ hölgy Lillafüreden észre sem vette a költő iránta felébredő és fokozódó érdeklődését. Dr. Szöllös Henrikné Marton Márta, koronatanú ezekre a napokra így emlékezett vissza: „József Attilával ezekben a napokban ismerkedtem meg. Tudtam, hogy jeles költő, de hogy nagy költő, azt én akkor nem tudtam. Néhány alkalommal beszélgettünk ezekben a napokban, műveltsége, egyéniségének érdekessége megfogott. Amolyan játékos, jelentéktelen udvarlón felül semmilyen szubjektív kapcsolatról nem beszélhetek. Nem is álmodtam, hogy ebből a kapcsolatból vers születhessen. Nagy meglepetés ért, amikor hazaérkezvén a félbeszakadt találkozásióról, egy borítékban megkaptam egy verset, néhány soros levél kíséretében.“ Éppen ezért érthető, hogy sokáig az Óda ihletadó múzsáját sokan inkább látomásnak, mintsem valóságos személynek tartották.

III.

József Attiláról számos szobor készült, már 1947-ben pályázatot hirdettek egy köztéri szobrára, de a költőhöz méltó alkotások még sokáig vártak magukra. A lillafüredi Palotaszállónál egy eléggé megviselt emléktábla örökölte meg az 1933-as írótalálkozót és az Óda születésének emlékét. Varga Éva látnoki varázssal, szellemi derűvel öntötte bronzba a magyar és világirodalom páratlan pillanatát, emberközelséget formálón örökítette meg a költőt.

A teljes alakos, életnagyságú szobor egy lehunyt szemű, befelé néző, a létezés kivételes pillanatát meditatív elmélyüléssel átélő, gondolkodó, önmagát az élet titkainak átadó emberalak, akiben együtt lélegzik ember, élet és természet. (Mivel a szabadtér „felszívja“ a méreteket, hogy valóságosnak érezzük, a szobrászművész az 5/4-es méretarányt választotta.) Az irodalom és általában a művészet lényege az emberfelmutatás, mint szentmisén az úrfelmutatás. Ennek hatásos, művészi eszköze a megállított kép, a pillanat benyomásainak rögzítése. A művész a maga eszközeivel keresi és találja meg azt a metafizikai pontot, ahol megalkothatja az elérhetetlent, a mindig keresett, de soha fel nem található tökéletességet. Varga Éva ebből a művészi emberfelmutatásból, tökéletességből alkotott valami hiteleset, fontosat és igazat a leggyönyörűbb természeti környezetben található József Attila-szoborban.

Az emlékszobor egy függőkertben áll, vele átellenben látható-hallható a vízesés, alatta fut el a Szinva patak. A szoboralak nekitámaszkodik egy kőpárkánynak; magába gyűjti-fogadja a Mindenséget, az emberi létezés teljességét. Magunk körül látjuk a természet csodálatos világát: megszólal bennünk az Óda nyitánya: „Itt ülök csillámló sziklafalon“ A szemlélő felnéz a költőre, aki egyszerre vonzza és távolítja is a tekintetet. A szobor körül érezhető az áhitattá váló tisztelet kultikus varázsköre. Az alkotás lelkesége átsugárzik rajtunk is. A teremtett világban a teljesség megörökített pillanata felragyog a természet szépségében, az emberi mikrokozmoszból érkezik az üzenet.

Az installáció a rendezés művészete, a megjelenítő létezés csöndjében az elvesztett, törékeny és tűnékeny édenkertre emlékeztet. Az Ódában felfedezzük a létezés örömét, a költő szobrában is megsejtjük az ábrázolás csodáját, a természeti és az emberi-szellemi princípium megnyilatkozását. A Mindenség üzenete, a szépség, az örök csönd „jelenváló emlékezete” tudatosan a szemlélőben. A költő „az őssejtig vagyok minden ő” tudatával és a „Meglátni tisztán csúcsainkat!” reményhitével váltotta: „A lét dadog, / csak a törvény a tiszta beszéd.” Az Ódában az emberi élet legfőbb célja, szakrális törvénye: „orcádon nyíljon ki a szerelem / s méhednek áldott gyümölcse legyen.” A költői parafrázis az Üdvözlégy Mária szakrális textusából ered: „áldott vagy Te az asszonyok között és áldott a Te méhednek gyümölcse, Jézus.”

IV.

József Attila szerint: „a szemléleten s a gondolaton kívül a megismerésnek egy harmadik módja is megadatott számunkra és ez a művészi megismerés, amelyet ihletnek nevezhetünk.” A csöndre irányuló emberi szellem a vallást, a világra irányuló ember szellemi megnyilatkozása pedig a költészetet hozta létre. Pilinszky János alapvető műhelyvallomása szerint „A művészet sose »egyenes közlés«, mint egy matematikai tétel, egy filozófiai igazság, egy konkrét tett vagy üzleti levél. (...) Minden művészet: világmodell. Az »egészről« készült híradás. Szemben a tudományok bizonyított részizgagságaival, a művészet a bizonytalan egész kifejezése. De attól, hogy bizonyíthatatlan, nem kevésbé reális. Míg a tudományos igazságot pillanatról pillanatra, lépésről lépésre a logika szabja meg, a művészet mondatról mondatra, ecsetvonásról ecsetvonásra, vésőüetésről vésőüetésre választás gyümölcse. Csodája mégis az, hogy nagy és érvényes alkotásaiban mégse önkényesen, hanem olyan egyetemes igazságot közvetít, mely attól, hogy bizonyíthatatlan, semmivel se kevésbé reális. Ellenkezőleg. Meggyőzőbb minden bizonyított realitásnál: a teljesség lélegzetvétele.”

A lillafüredi József Attila szobornál megérezzük, hogy „a teremtett világ csak a végtelen 'árnyékában' igazán realitás. Nincs realitás a végtelen csöndje nélkül. (...) amikor az ember szelleme a szóra, a világra és a csöndre irányul, megszületik a költészet” (Vasadi Péter). A művészi alkotás titka az élményátadás, az önátadás, szellemünk örömeinek átadása. A szobrász felismerte az Óda esztétikai és erkölcsi erejének genezisét: az új erővonalak mentén születő és honoló csöndet. A költő személyes, tündöklő karaktere embertől emberig, csöndtől csöndig épül. Indulás ez a szeretet örömforrása felé, megélése a Csöndből eredő Szeretet pillanatának. Varga Éva megtalálta a proporcionálisan arányított világot és a végtelent, létrehozta az Óda ihletének lelki hidját a művészet eszközeivel. A lillafüredi József Attila-szobor nemcsak jelöli és megjeleníti hősét, de lélek- és csöndközébe látatja is.

A szobor mögötti vízesés a távoli tengernek, a semmi határmezsgyéjének, a Mindenségnek vizuális és akusztikai üzenete. Az igazság a világ megismerésének nyelve, ablakot nyit a láthatón túl a láthatatlanra is. A teremtett világ befoghatatlan, a művészet csak sejteti a bizonyosságot, amikor bepillant, fényt vilant az egyetemes teljességbe. Varga Éva felismerte az Ódában kifejeződő konkrét lillafüredi realitás és a szellemi valóság közti párhuzamos gondolatot, a vizuális és érzelmi benyomásokon átszűrte megfeleléseket, és a szobrot a környezetbe nagyszerűen belekomponálta. (A compono jelentése összeköt, alkot, költ, minden jelentése és az ember teljes odaadását követeli, vagyis „lelkierőt gyakorol” „Eszert az erényre készülés az igazság mélyebb megismerése, akár tudományos, akár művészi igazság.” Kodály Zoltán.)

A gyönyörű természeti és architektúrai szépségek együttesébe komponált József alkotás valóra váltotta az Ódában rejlő szobrászati ígéretet. Úgy érezzük, hogy a bergsoni érelemben az alászálló anyag ellenében ható életlendület (élan vital) szervezi egységes egészé ezt az organikus világot, amely a szeretetsugárzás nagyszerű pillanatából, egy költői remekműből az újraalkotás szobrászati remekművéből jött létre. Megszólít a mű,

megfog bennünket, ha az újraalkotás sikeres, az új alkotás megérinti a nézőt. A szemlélő hasonlót érez, mint a szobrász, aki láthatóvá teszi hősét tehetségével, a saját lelkével és általa üzeni: „Az igazat mondd, ne csak a valódit.”

V.

A Mindenható Igével teremtett, a költő Szóval alkot, ahogyan a formálás-alakítás révén a szobrász is földi társa az égi Mesternek a művészi alkotásban. Varga Éva érdeme, hogy létre tudta hozni a művészi katarzisz élményét: a látvány hatására felfénylő szakrális-spirituális pillanatban felhangzik bennünk a létezés öröme: „Ahol a szabadság a rend, mindig érzem a végtelent.” Akár természettudományi módszerekkel vizsgáljuk az Univerzum rendjét, akár a lelkiségünkkel kutatjuk, mindig – mint a távolban a párhuzamos két egyenes – a Végtelennel találjuk magunkat szemben.

Tudjuk, József Attila óriásművét végső soron nem lehet kisajátítani, de a halála óta eltelt 68 év és születésének 100. évfordulójára ideológémák mentén szervezett sok-sok ünnepség, rendezvény, konferencia közül nem is egy, szomorúan bizonyítja, hogy visszaélni vele ma is lehet. Mindig is erőteljes volt és maradt vele kapcsolatban – mint Petőfi és Ady esetében is – a politikai-ideológiai célzatú kisajátítási szándék. Ma már nem a proletárköltőt, a szocialista, vagy a kommunista költőt, hanem a baloldali költőt próbálják hangsúlyozni. Jól látta Páskándi Géza: „A rossz társadalmak sajátja, hogy dül bennük az élő-kínzás és a halott-kényeztetés. A túlélő bűntudat forrását istenné emeli, hogy a halott ne haragudjék reá (...) Mert félünk, mint a primitív népek, a »visszajáró« halottaink igazától. Ezért hízogunk emlékeknek.”

A jubileum nagy eredménye, hogy az értelmezés körébe került a költői életmű szakrális-spirituális vonulata. A József Attila istenélményét elsőként elemző Sík Sándor emeli ki, hogy a költő az Mindenható Atyához könyörög: „Fogadj fiadnak, Istenem, / Hogy ne legyek kegyetlen árva. / Fogj össze formáló alak, / S amire kényszerítnek engem, / Hogy valljalak, tagadjalak, / Segíts meg mindkét szükségemben...” A költő „országos volt a pusztulásban”, de „egyben-másban / Istenhez is hasonlított”, ajkán a „ne rántson el a semmi sodra” fohással halt meg, élete végpontján »tetten érte szívében az Istent.“

Pilinszky szerint, amikor József Attila „Meghalt, nem volt semmije. És ma – költők tudják csak igazán – egész világ a birtoka: fűszálak és csillagok, sőt a szótár egyes szavai, amiket bűntetlenül senki többé el nem vehet tőle...” Lillafüred a költő Ódával eljegyzett patrimoniuma és egy remek szoborral megjelölt szellemi birtoka; számon tartott irodalmi emlékhely, amely remélhetően zárandokhelyé is válik. Turistából zárandokká válhat a vándor, lelke megfürödhet a természet és az Óda szellemi-lelki, esztétikai szépségben, az Isten és a költő teremtette csodálatos világ örömeiben. Lillafüreden is „csöndbe térnek a dalok”. Hallgassuk a csendet, és hallgassunk a csendre!

Cs. Varga István